

# Modalnost u hrvatskom znakovnom jeziku

---

Mladina, Tajana

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:158:555057>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2021-04-19**



Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)



Sveučilište u Zagrebu  
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Modalnost u hrvatskom znakovnom jeziku

Tajana Mladina

Zagreb, 2020.

Sveučilište u Zagrebu  
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Modalnost u hrvatskom znakovnom jeziku

Tajana Mladina

Mentor: doc. dr. sc. Marina Milković

Zagreb, siječanj 2020.

## **Zahvala**

Srdačno se zahvaljujem mentorici doc.dr.sc. Marini Milković na pruženoj pomoći i savjetima prilikom izrade ovog diplomskog rada kao i na svom prenesenom znanju tijekom studiranja.

Također, zahvaljujem se izv.prof. Marijanu Palmoviću na svim lingvističkim savjetima koje mi je udijelio tijekom pisanja ovog rada i tijekom studija.

Zahvaljujem svojoj obitelji i prijateljima na novčanoj i moralnoj podršci tijekom ovih 5 godina studija.

Zahvaljujem Anti na tehničkoj i emocionalnoj podršci tijekom izrade ovog rada.

Also, I thank L. R. Nikolai, a PhD student, for her help regarding sign language linguistics.

## **Izjava o autorstvu rada**

Potvrđujem da sam osobno napisala rad *Modalnost u hrvatskom znakovnom jeziku* i da sam njegova autorica. Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

**Ime i prezime:** Tajana Mladina

**Mjesto i datum:** Zagreb, 8.1. 2020.

## **Modalnost u hrvatskom znakovnom jeziku**

Tajana Mladina

Mentor: Doc. dr. sc. Marina Milković

Diplomski studij logopedije

### **Sažetak**

Modalnost (*lat. modus - način*) je lingvistički pojam kojim se izražava aspekt ilokucije koji se obično odnosi na govornikov stav prema nekoj tvrdnji. Modalnost se proučavala u raznim govornim i znakovanim jezicima. Cilj ovog istraživanja bio je opisati pet modalnih kategorija (epistemička, aletička, deontička, volicijska i dinamička modalnost) u hrvatskom znakovnom jeziku (HZJ). Za potrebe ovog istraživanja, analiziran je video materijal prikupljen u svrhu usporedbe HZJ i američkog znakovnog jezika (ASL) te njemačkog znakovnog jezika (DGS). Analizom podataka utvrđeno je kako se u HZJ epistemička i aletička modalnost izražavaju strategijom slojevanja, tj. istodobnom produkcijom manualnih znakova i nemanualnih oznaka s glave i lica. Deontička, volicijska i dinamička modalnost u HZJ izražavaju se strategijom ulančavanja manualnih modalnih glagola. Doprinos ovog istraživanja jest opis složene gramatike HZJ, koja je neovisna o hrvatskom govornom jeziku, te ima svoju primjenu u odgoju, obrazovanju i rehabilitaciji gluhe djece, kao i poučavanju HZJ kao drugog jezika.

**Ključne riječi:** hrvatski znakovni jezik, modalnost, modalni glagoli, nemanualne oznake

## **Modality in Croatian Sign Language**

Tajana Mladina

Marina Milković, PhD, Assistant Professor

Graduate study of Speech and Language Pathology

Modality (*lat. modus*) is a linguistic term that is used to express the illocutionary act which usually refers to the subject's attitude towards the statement. Modality was the topic of many different researches, in spoken and in sign languages. The aim of this research was to describe five modal categories (epistemic, alethic, deontic, volition and root modality) in Croatian Sign Language (HZJ). In this research, video data, that was priorly filmed and collected for the purpose of comparison of HZJ, American Sign Language (ASL) and German Sign Language (DGS), was analyzed. The analysis confirmed that for HZJ epistemic and alethic modality are expressed by way of layering strategy, i.e. by simultaneous production of manual signs along with nonmanual markers. Deontic modality, volition and root modality in HZJ are expressed by way of manual modal verbs concatenation. This paper contributes to the description of HZJ grammar, which is complex and independent of the Croatian language grammar. Apart from the linguistic contribution, this research can find its application in upbringing, education and rehabilitation of deaf children as well as in teaching HZJ as a second language.

**Key words:** Croatian sign language, modality, modal verbs, nonmanuals

## Sadržaj

1. UVOD.....	2
1.1. Izražavanje modalnosti.....	2
1.1.1. Modalnost u govornim jezicima.....	2
1.1.2. Modalnost u znakovnim jezicima.....	5
1.2. Nemanualne oznake.....	12
1.2.1. Gramatičke funkcije nemanualnih oznaka.....	12
2. PROBLEM I CILJ.....	17
3. METODE RADA.....	19
3.1 Sudionici istraživanja.....	19
3.2 Materijali i način prikupljanja podataka.....	19
3.3 Obrada podataka.....	19
4. REZULTATI I RASPRAVA.....	20
4.1. Više sintaktičke kategorije.....	22
4.1.1. Epistemička modalnost.....	22
4.1.2. Aletička modalnost.....	27
4.2. Niže sintaktičke kategorije.....	28
4.2.1. Deontička modalnost.....	28
4.2.2. Volicijska modalnost.....	32
4.2.3. Dinamička modalnost.....	35
5. ZAKLJUČAK.....	38
6. LITERATURA.....	39



## 1. Uvod

Modalnost se u literaturi različito definira te se, ovisno o jeziku, i različito izražava. Među jezikoslovcima ne postoji jedinstveno slaganje oko broja kategorija koje se smatraju modalnima. Ipak, tradicionalni pristup modalnosti uključuje tri osnovne semantičke dimenzije - dinamičku, deontičku i epistemičku (Nuyts, 2004).

Tradicionalna definicija modalnosti odnosi se na govornikov stav ili mišljenje što znači da je modalnost kategorija koja je vezana uz diskurs. Kao gramatička kategorija, modalnost se u različitim jezicima izražava na različite načine, od sufiksacije do gramatikalizacije i leksikalizacije ili modalnim leksemima, bilo glagolima, pridjevima ili modalnim priložima (Palmer, 1986; Bybee, Perkins i Pagliuca, 1994). Također, modalnost je usko vezana i uz pojmove glagolskog vremena i načina, budući da se modalne kategorije primarno izražavaju pomoću glagola (Palmer, 2001).

Porter (2009) u svom radu spominje izraz rečenična modalnost, te objašnjava kako se modalnost izražava na razini cijele rečenice služeći se modalnim glagolima i priložima

Kada je riječ o znakovnim jezicima, modalno se od govornih jezika najviše razlikuju po pitanju nemanualnih oznaka koje u znakovnim jezicima imaju različite funkcije. Jedna od bitnih takvih funkcija je ona sintaktička koja se izravno tiče pitanja modalnosti.

### 1.1. Izražavanje modalnosti

#### 1.1.1 Modalnost u govornim jezicima

Lingvističko razumijevanje modalnosti svoje korijene vuče iz modalne logike koja je grana filozofije jezika. U literaturi se poseban značaj pridaje razlikovanju epistemičke i deontičke modalnosti, što je ujedno i najopćenitija podjela modalnosti. Epistemička modalnost tiče se mogućnosti ili potrebe istinitosti tvrdnji, te stoga ona uključuje nečija znanja i vjerovanja (Lyons, 1977; prema Bybee, 1992). S druge strane, deontička modalnost, tiče se nužnosti i mogućnosti

činova koji se izvode pod nekom obavezom ili prisilom (Lyons, 1977; prema Bybee, 1992), te je stoga povezana sa socijalnim funkcijama dopuštenja i obaveza. U engleskom jeziku postoji slučaj polisemije u kojem je sadržana razlika ovih dviju modalnosti. Npr. modalni glagol *may* može izražavati deontičko dopuštenje „*You may come in now*“, ali također može izražavati i epistemičku mogućnost „*That may be the mailman at the door*“ (Bybee, 1992). Hrvatski ekvivalenti ovih primjera bili bi „*Možeš ući sada*“-značenja da je osobi dopušteno ući, te „*To je možda poštar na vratima*“, što izražava govornikovo subjektivno uvjerenje da je na vratima vjerojatno poštar, jer osoba, npr. iz prethodnog iskustva, zna da poštar dolazi u određeno vrijeme.

Tradicionalni pristup podijelama modalnosti uključuje još jednu dodatnu modalnu kategoriju koja se često naziva *dinamička* i kojom se izriče sposobnost (eng. *root modality*) (De Haan, 2004). Huddleston i Pullum (2002) ovaj tip modalnosti opisuju kao onu modalnost koja ima veze sa svojstvima i dispozicijama osoba, te također navode kako ovaj tip modalnosti ne uključuje govornikov stav o istinitosti neke tvrdnje. Prema Gisborne (2007) dinamička modalnost se definira kao nesubjektivna, njeno značenje ne ovisi o kontekstu, te nije vremenski vezana za određeni govorni iskaz. U engleskom jeziku dinamička se modalnost najčešće izražava modalnim glagolom '*can*' (znati). U hrvatskom jeziku dinamička modalnost izražava se glagolom *znati*, npr. „*Ivan zna plivati*“, što znači da Ivan ima sposobnost plivanja.

Uz već navedene vrste modalnosti bitno je istaknuti i aletičku modalnost. Aletička modalnost lingvistički je tip modalnosti koja indicira modalnost istine, tj. logičkih nužnosti, mogućnosti i nemogućnosti (SIL Glossary of linguistic terms). Ova modalnost smatra se donekle sličnom, ali ipak različitom od epistemičke modalnosti. Jednostavno objašnjenje ove razlike bilo bi da se aletička modalnost tiče „*istinitosti svijeta*“, dok se epistemička modalnost tiče „*istinitosti iz perspektivne pojedinca*“ (Nuyts, 2004). Ipak, u engleskom jeziku ne postoji formalna razlika između ova dva tipa modalnosti.

Još jedan tip modalnosti koji je važno navesti odnosi se na izražavanja želja, tj. volicije. Volicijsku modalnost neki autori smatraju podkategorijom deontičke modalnosti (Palmer, 1986), neki je svrstavaju u dinamičku modalnost (Goossens, 1983; Palmer, 2001; prema Nuyts, 2004), dok je smatraju odvojenom zasebnom kategorijom. Ipak, Van der Auwera i Plungian, (1998); prema Nuyts (2004), isključuju voliciju iz modalnih kategorija. Volicija se primarno odnosi na

iskazivanje želja. U engleskom jeziku volicijska se modalnost primarno izražava glagolom 'want', što je ekvivalent hrvatskom glagolu *željeti*.

U tipološkom pristupu, modalne se kategorije definiraju semantički, tj. po svome značenju. To znači da se morfem kategorizira kao modal ako ima modalno značenje (epistemičko, deontičko itd.). Modalna se značenja mogu izraziti pomoću raznih morfoloških, sintaktičkih i leksičkih kategorija. Međutim, izražavanje modalnosti razlikuje se od jezika do jezika (De Haan, 2004).

Najpoznatije sredstvo izražavanja modalnosti u engleskom jeziku, ali i u drugim jezicima jesu modalni glagoli koji se kao pomoćni glagoli javljaju zajedno s glavnim glagolom. Rečenice „*John must go to school.*“ i „*John must be at school.*“ primjeri su deontičke nužnosti (-eng. *necessity*) i epistemičke modalnosti. Palmer (1986) navodi kako modalni glagol 'must' u engleskom jeziku izražava jaku modalnost (De Haan, 2004; prema Palmer, 1986). Engleski jezik sadrži i primjere slabe modalnosti koja je u sljedećim primjerima izražena pomoću glagola *may*. Npr. „*John may go to school*“ ili „*John may be at school*“. Modalni glagol *may* u prvom primjeru izražava deontičku dozvolu (eng. *permisson*), a u drugom primjeru izražava epistemičku mogućnost. Stoga glagoli *must* i *may* imaju dvojaka značenja što je vrlo česta pojava u različitim jezicima (De Haan, 2004).

De Haan (2004) navodi kako je glagolski način gramatizirano izražavanje modalnosti. U jezicima koji koriste glagolske načine to je obavezna kategorija. Najčešći glagolski načini, po međujezičnim istraživanjima, su indikativ i konjuktiv. Indikativom se izriču realna, činjenična stanja, dok se konjuktivom izriču nerealna, hipotetska stanja i događaji. Neki jezici izražavaju i dodatne kategorije glagolskih načina kao što je optativ, koji se koristi za izražavanje želja i nadanja, kao što je npr. latinski. Također, još jedna kategorija glagolskog načina, koja se pojavljuje u mnogim jezicima, jest imperativ kojim se izriču naredbe (De Haan, 2004). Imperativ se razlikuje od drugih ovdje spomenutih glagolskih načina po tome što je imperativ ovisan o specifičnoj govornoj situaciji kada se govornik obraća nekome i izdaje mu zapovijed, kao što je npr. rečenica „*Idi u školu!*“.

Neki se jezici koriste afiksacijom glagola kako bi izrazili modalnost. Glavna razlika između glagolskog načina i modalnih afiksa je ta da je način obavezna kategorija. Ponekad je ove dvije

kategorije teško razlikovati, a u mnogim se gramatikama ove kategorije svode na istu. Ipak, ako se afiks može odvojiti od glagola, radi se o modalnoj afiksaciji (De Haan, 2004).

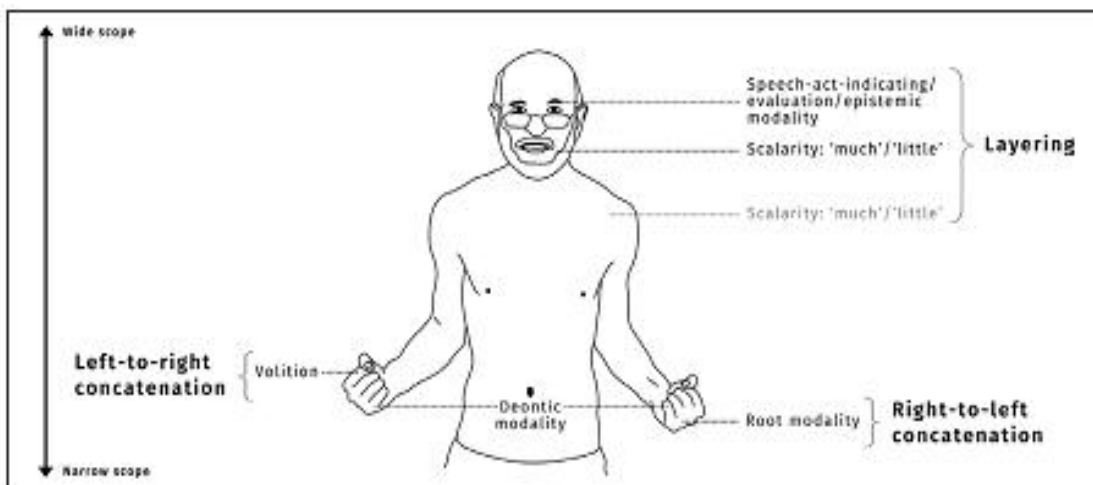
U govornim jezicima postoje manje gramatička, a više leksička sredstva izražavanja modalnosti pa se stoga modalnost može izraziti i pomoću priloga. U engleskom jeziku tipični primjeri ovakvih priloga su *probably*, *possibly*, *necessarily* i *maybe*, dok se u u ruskom koriste pridjev *dolžen* i prilog *nužno* (De Haan, 2004)

Još jedan od načina izražavanja modalnosti su modalne oznake (*eng. modal tags*). Za epistemičku modalnost, kojom se izražava razina govornikovog uvjerenja u neku izjave, modalne oznake su: *I think*, *It seems*, *I believe...* (Thompson i Mulac, 1991; prema De Haan, 2004). Premda su ove fraze dio rečenice, zapravo se češće koriste kao modalni priloz i pokazuju znakove gramatikalizacije. Korpusna istraživanja pokazuju kako se čestica *that*, npr. *I think that...*, izostavlja u 90% slučajeva. Nadalje, ovakve se fraze mogu pojaviti u bilo kojem dijelu rečenice, a u nekim se kreolskim jezicima ovakve fraze koriste kao pravi priloz. Modalne čestice također su čest način izražavanja modalnosti. Premda ove čestice nisu česta pojava u britanskom engleskom, u američkom postaju sve popularnije. U primjeru „*There is so a Santa Claus!*“, čestica *so* ima funkciju značenja suprotno od nečijeg uvjerenja ili nečije izjave (De Haan, 2004).

### 1.2.1. Modalnost u znakovnim jezicima

Istražujući njemački znakovni jezik (Deutsche Gebärdensprache - DGS) Bross i Hole (2017) preuzeli su kartografski pristup sintaktičkih struktura koji je prvi put predložen od strane Cinquea (1999), a Hole ga je nadopunio (2015). Ovom je pristupu cilj demonstrirati kako se „više“ sintaktičke operacije, kao što su govorni čin, evaluacija ili epistemička modalnost, izražavaju primarno nemanualnim oznakama na gornjem dijelu tijela, prvenstveno glava i lice. Ovakve nemanualne oznake pojavljuju se istovremeno s manualnim znakovima pa se stoga takva pojava naziva slojevanje (*eng. layering*). „Niže“ sintaktičke operacije izražavaju se manualno, te se u ovakvim slučajevima koristi strategija ulančavanja (*eng. concatenation*). Ponkad ulančavanje može biti s lijeve na desnu stranu, a ponekad, ovisno o modalnosti, s desne na lijevu (Bross i Hole, 2017). Ovaj smjer označava položaj modalne oznake, što je uglavnom modalni glagol, u odnosu na glagolsku frazu (*eng. verb phrase - VP*). Npr. ako je smijer lijevo-desno, to

znači da se modalni glagol u iskazu pojavljuje prije glagolske fraze,- te suprotno, ako je smijer desno-lijevo, to znači da se modalni glagol pojavljuje u finalnoj poziciji u rečenici. Slika 1. prikazuje strategije izražavanja modalnosti, slojevanje i ulančavanje, te njihovo mjesto izražavanja na tijelu.



**Slika 1.** Strategije izražavanja modalnosti u znakovnim jezicima (Bross i Hole, 2017:25)

U DGS, za izražavanje epistemičke modalnosti ne koriste se modalni glagoli kao što su *MUST* niti *MAY*. Stoga, da bi se u DGS izrazila epistemička modalnost, tj. epistemička nužnost ili vjerojatnost, nužno je koristiti specifičan izraz lica koji se proteže kroz gotovo cijeli iskaz. Također mogu se koristiti i prilozi kao što su *PROBABLY* ili *POSSIBLY*, koji se uglavnom javljaju u inicijalnoj poziciji, što je vidljivo iz navedenih primjera.

- br, hn
- (1) (PROBABLY) SWEN WORK GO-TO

*'Probably Swen went to work./ It could be that Swen went to work.'*

- fb, hn
- (2) (SURELY) SWEN WORK GO-TO

*'Swen must be at work.'*

(DGS; Happ i Vorkoper, 2014; prema Bross i Hole, 2017)

U primjerima (1) i (2) izražena je epistemička modalnost. Prilozi *PROBABLY* i *SURELY* javljaju se proizvoljno, stoga su i označeni u zagradama. Nemanualne oznake glave i obrva, podignute obrve (*eng. raised brows-br*), namrštene obrve (*eng. furrowed brows-fb*) i kimanje glavom (*eng. head nod-hn*), protežu se kroz cijeli iskaz, te se zaključno može reći kako se epistemička modalnost u DGS može izraziti i putem nemanulanih oznaka, bez manualnih oznaka. Uz to, Hermann (2013) prema Bross i Hole (2017), navodi kako se različita brzina kimanja glave može koristiti za indiciranje razine sigurnosti/nesigurnosti osobe u neku izjavu. Iz navedenih primjera, za DGS je potvrđeno da epistemička modalnost koristi strategiju slojevanja, jer se manualne oznake javljaju istovremeno s nemanualnim.

Deontička modalnost u DGS izražava se ulančavanjem koje može biti i lijevo-desno i desno-lijevo, što je vidljivo iz primjera (3) i (4). Još nije u potpunosti jasno zašto ulančavanje u ovom slučaju može biti dvojako. (Bross i Hole, 2017).

- (3) ADMINISTRATIVE OFFICE VISIT++ br  
DEAF SIGN LANGUAGE INTERPRETER
- br  
ORDER CAN

*'When visiting an administrative office, a deaf person has the option to consult with a sign language interpreter.'*

- (4) br (PAUL PARENTS STRICT) fb MUST 8- O 'CLOCK HOME

*'(Paul's parents are strict.) Paul has to be at ome at 8 o'clock.'*

(DGS; Happ i Vorkoper, 2014; prema Bross i Hole, 2017)

Iz primjera (3) i (4) jasno je vidljivo kako se deontički markeri (*CAN* i *MUST*) u DGS mogu javiti iza i ispred glagolske fraze. Također, nemanualne oznake koje su prisutne se ne protežu kroz cijeli iskaz, što znači da one ne nose modalno značenje.

DGS za označavanje volicije koristi glagole *PLAN* i *WISH* koji se sistematično pojavljuju prije glagolske fraze, kao što je prikazano u primjeru (5) (Happ i Vorkoper, 2014 prema Bross i Hole, 2017), dok nemanualne oznake nisu sistematične, tj obavezne, što znači da modalni glagoli u ovim slučajevima više nisu u domeni nemanualnih oznaka. Iako se ovi modalni glagoli pojavljuju prije glagolske fraze, ponekad ovo pravilo ima odstupanja. U tim slučajevima značenje rečenice se mijenja, ali još nije u potpunosti jasno zašto i u kojim kontekstima je ovakvo odstupanje dozvoljeno (Happ i Vorkoper, 2014; prema Bross i Hole, 2017).

(5) SWEN WISH DGS LEARN

*'Swen wants to learn DGS.'*

(DGS; Happ i Vorkoper, 2014; prema Bross i Hole, 2017)

Dinamička modalnost u DGS izražava se ulančavanjem s desna na lijevo, što znači da se modalni glagol nalazi u finalnoj poziciji u rečenici kao što možemo vidjeti u primjeru (6). Premda se modalni glagol *CAN* koristi i za izražavanje deontičke modalnosti, u dinamičkoj modalnosti njegov je položaj striktno finalan. U jednom slučaju je dopušteno mijenjanje njegove pozicije, te je tada riječ o kontrastivnom fokusu (Bross i Hole, 2017).

(6) MIRACULIX PERFORM-MAGIC

*'Miraculix can perform magic.'*

(DGS; Happ i Vorkoper, 2014; prema Bross i Hole, 2017)

Za izražavanje epistemičke modalnosti, turski znakovni jezik (Turk Isaret Dili - TID) zahtjeva proizvodnju manualnih znakova zajedno s nemanualnim oznakama (Karabuklu et al. 2018). U primjeru (7) manualna oznaka epistemičke modalnosti je znak *POSSIBLE*, a nemanualne oznake koje se protežu većim dijelom iskaza su zatvorene oči (*eng. eyes closed - ec*) i nagnjanje glave (*eng. head tilt - ht*). Nemanualne oznake se javljaju simultano uz manualni znak, te se iz ovoga zaključuje kako TID za epistemičku modalnost koristi strategiju slojevanja (Karabuklu et al., 2018).

(7) LIGHT-ON EXISTENTIAL MOM HOME EXISTENTIAL POSSIBLE <sup>ec, ht</sup>

*'The light is on. My moom may be at home.'*

(TID; Karabulku et al., 2018)

U TID deontička modalnost izražava se strategijom ulančavanja i to u smijeru desno-lijevo, što znači da se deontičke modalna jezična sredstva nalaze iza glagolske fraze, tj. u finalnoj poziciji u rečenici, kao što je to u primjeru (8). Također, i kategorije niže od deontičke modalnosti, kao što je dinamička modalnost, u TID se također izražavaju ulančavanjem smijera desno-lijevo, što je vidljivo u primjeru (9), gdje se modalne oznake *POSSIBLE* i *DO* koriste za izražavanje sposobnosti (Karabuklu et al., 2018).

(8) THURSDAY COME NECESSARY <sup>br</sup>

*'He must come on Thursday.'*

(9) KADIR MAGIC POSITIVE/DO

*'Kadir can perform magic.'*

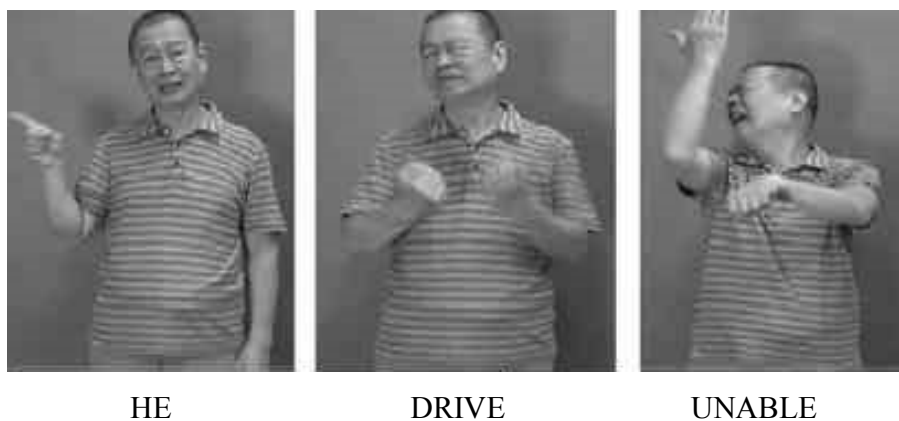
(TID; Karabulku et al., 2018)

Zanimljivo je istaknuti kako TID ponekad koristi isti znak za izražavanje različitih modalnosti. Takav je znak *NECESSARY*, koji se koristi za izražavanje i epistemičke i deonitičke modalnosti. Krucijalna razlika između *NECESSARY* u epistemičkoj modalnosti i *NECESSARY* u deontičkoj modalnosti su nemanualne oznake. U epistemičkoj modalnosti uz znak *NECESSARY* koriste se nemanulane oznake svojstvene epistemičkoj modalnosti. Takve nemanualne oznake slične su onima koje se koriste uz znak *POSSIBLE*, koji je naveden u primjeru (7). Također, nemanualne oznake u slučaju izražavanja epistemičke modalnosti protežu se kroz cijelu rečenicu.



Nemanualne oznake u deontičkoj modalnosti, kada se također koristi manualna oznaka *NECESSARY*, ne protežu se kroz cijelu rečenicu (Karabuklu et al., 2018).

U taiwanskom znakovnom jeziku (Taiwan Sign Language - TSL) epistemičke modalne oznake mogu se pojaviti na početku rečenice, na kraju rečenice i u predverbalnoj poziciji, tj. prije glagolske fraze. Također, za TSL je dokazano da se manualne modalne oznake ne moraju nužno koristiti kako bi se iskazala epistemička modalnost jer se ona u TSL uglavnom izražava putem nemanualnih oznaka. Epistemički modali u TSL također mogu izražavati i stupnjeve razine subjektivnosti znakovatelja, manipulirajući pozicijom modala u rečenici. Tako, npr. da bi se izrazila jača subjektivnost, modal u finalnoj poziciji popraćen je različitim nemanualnim oznakama, koje su vidljive na Slici 2. i Slici 3. (Chien-Hung i Jung-Hsing, 2011).

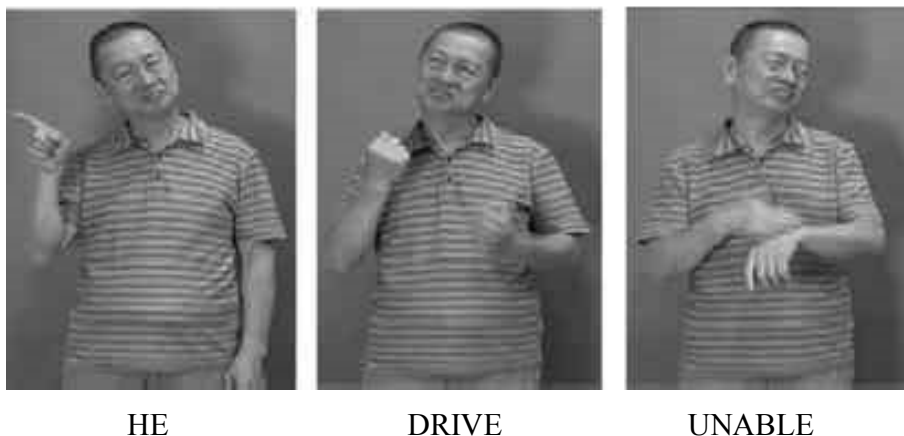


**Slika 2.** „*I am sure that he is unable to drive*“

(Chien-Hung i Jung-Hsing, 2011:253)

U primjerima na Slikama 2. i 3. znakovatelj manipulira nemanualnim oznakama kako bi izrazio svoju razinu subjektivnosti koja se tiče izjave „*On ne zna voziti*“. Na Slici 2. znakovani iskaz ima značenje „*Siguran sam da on ne zna voziti*“. U ovom primjeru znakovanje je popraćeno spuštenim zatvorenim očima i naginjanjem glave unazad, što izražava znakovateljevu sigurnost, tj. uvjerenost u nesposobnost vožnje navedene osobe. Na Slici 3. znakovani iskaz u značenju „*Nisam siguran da on ne zna voziti*“ popraćen je spuštenim kutevima usana i naginjanjem glave,

te ovakve nemanualne oznake izražavaju znakovateljevu nesigurnost u subjektovu nesposonost vožnje (Chien-Hung i Jung-Hsing, 2011).



**Slika 3.** „*I am unceratain that he is unable to drive*“

(Chien-Hung i Jung-Hsing, 2011:253)

U TSL postoji slučaj javljanja dva modala u istoj rečenici, te takva rečenica nije negramatična. Ipak, dokazano je da je položaj riječi u rečenici, a posebno modala usko vezan uz značenje rečenice. Tako ista rečenica u TSL može dobiti epistemičko ili deontičko značenje ovisno o tome koji se modal javlja prije, a koji poslije u rečenici (Chien-Hung i Jung-Hsing, 2011).

(10) HE GO TAIPEI SURE CAN

*'It is sure that he is allowed to go to Taipei.'*

(11) HE GO TAIPEI CAN SURE

*'It is probable that he will go to Taipei.'*

(TSL; Chien-Hung i Jung-Hsing, 2011)

U primjeru (10) modalna oznaka *CAN* nalazi u finalnoj poziciji, te ona ima deontičko tumačenje, dok modalna oznaka *SURE* ima epistemičko značenje. U primjeru (11) situacija je obrnuta,

*SURE* ima deontičko tumačenje, a *CAN* epistemičko. Ipak, u nekim slučajevima kod kojih se javljaju dvije modalne oznake (npr. kod *SHOULD* i *ABLE*) njihov obrnuti poredak u TSL nije dopušten, te su takve rečenice negramatične (Chien-Hung i Jung-Hsing, 2011).

### 1.3. Nemanualne oznake

U znakovnim jezicima nemanualne oznake (*eng. nonmanual markers, nonmanuals*) ubrajaju sve elemente koji se ne izvode rukama, a koji su važni u znakovanju, prozodiji i sintaksi. Dokazano je da se osobe koje znakuju u komunikaciji fokusiraju na znakovateljevo lice, pošto se tu označavaju bitne gramatičke funkcije (Siple, 1978; Swisher et al.1989; prema Pfau i Quer, 2010).

Lingvistički bitne nemanualne oznake razlikuju se od afektivnih facijalnih oznaka npr. iznenađenje ili gađenja i pokreta tijela koje osoba koja znakuje koristi jednako kao što ih koriste i osobe u govornim jezicima. Ponekad je teško razlučiti lingvističke nemanualne oznake od onih afektivnih, stoga predloženi kriterij diferencijacije glasi: „*Opseg i trajanje (početak i kraj) lingvističkih nemanualnih oznaka je na poseban način jezično vezan, tj. uparen/paralelan s manualnim znakovima što nije slučaj s afektivnim oznakama*“ (Pfau i Quer, 2010). Pokreti usta, čeljusti, obraza i nosa obično se koriste u leksičkim funkcijama dok se pokreti očiju i obrva koriste na sintaktičkoj razini i razini diskursa (Onno, 2006).

#### 1.3.1. Gramatičke funkcije nemanualnih oznaka

Znakovni jezici razlikuju pet fonoloških parametara: lokacija, oblik šake, pokret, orijentacija, te nemanualne oznake. U nemanualne oznake spadaju pokreti glave i tijela, facijalne ekspresije te specifični oblici i pokreti usta, kao npr. izgovaranje (*eng.- „mouthing“*). Čest primjer pokreta glave je nemanualna oznaka za negaciju. U hrvatskom znakovnom jeziku (HZJ) odmahivanje glave koje se sinkronizira sa manualnim znakovima znakovima označava negaciju (npr. *NE-RADITI*). U američkom znakovnom jeziku (ASL) znakovi kao što su *AVOID* ili *REJECT* popraćeni su nagnjanjem tijela unatrag dok su znakovi poput *INVOLVE* ili *ENCOURAGE*

popraćeni naginjanjem tijela naprijed (Wilbur i Patschke, 1998). Također, određene facijalne ekspresije izravno su povezane sa semantikom znaka. U većini znakovnih jezika znakovi kao štu su SRETAN ili LJUT popraćeni su izrazom lica koje dočarava takvo emocionalno stanje.

Važnost nemanualnih oznaka kao fonološkog parametra na leksičkoj razini posebno se očituje kod minimalnih parova. Primjer minimalnog para u hrvatskom jeziku bi bio /pas/-/bas/ gdje samo jedan fonem mijenja značenje riječi. Primjer minimalnog para u HZJ su znakovni ISPIT i OPROSTITI, koji su identični po lokaciji, obliku šake, pokreta i orijentaciji, ali se razlikuju po svojim nemanualnim oznakama. Znak OPROSTITI popraćen naginjanjem tijela unaprijed i podizanjem ramena, dok se znak ISPIT znakuje bez navedenih nemanualnih oznaka.

Nemanualne oznake na fonološkoj razini mogu vršiti dvije funkcije. Prva je pridjevska koja se tvori modifikacijom imenica, a druga priložna, u slučaju modifikacije glagola. Ponekad nemanualna oznaka može predstavljati i nulti morfem, tj. može se pojaviti izolirano bez manualne komponente (Dively, 2001; prema Pfau i Quer, 2010). Što se tiče pridjevske funkcije određena pridjevska značenja izražavaju se pomoću imenica artikuliranih putem nemanualnim oznakama izraženih simultano s manualnim znakom. Jedan od primjera je izražavanje deminutiva i argumentativa, pa se tako npr. u DGS znak KUĆA može izraziti kao MALA-KUĆA, ako se pri znakovanju KUĆA obrazi uvuku, što se u transkripciji, na crti iznad manualnog znaka označava [ ]( ), što je naznačeno u primjeru (12). Suprotno tome, ako se nešto opisuje kao veliko, obrazi se napušu, i to se označava [ ( ) ].

\_\_\_\_\_)(

(12) POSS1 FRIEND HOUSE BUY

*'My friend bought a small house.'*

(DGS; Pfau i Quer, 2010)

Ponekad nemanulane oznake mogu označavati i stupnjevanje kada se kombiniraju s pridjevima. Tako se određena nemanulana oznaka proizvedena simultano sa znakom za npr. MALEN tumači kao VRLO-MALEN. Uz to, još jedna od pridjevskih funkcija je vidljiva npr. u nikaragvanškom znakovnom jeziku (Nicaraguan Sign Language - NSL) kada se nemanualna oznaka tumači kao

pridjev koji označava boju. Nominalni znak DŽEMPER proizveden simultano uz izgovaranje (eng. „*mouthing*“) riječi /crveno/ označava crveni džemper (Vogt-Svendsen, 2001; prema Pfau i Quer, 2010).

Priložne funkcije nemanulanih oznaka, slično kao i pridjevske funkcije, ostvaruju se kroz kombiniranje nemanulanih oznaka s glagolima, te se tako funkcija načinskog priloga može izraziti putem nemanulanih oznaka. U ASL se npr. radnja koja se čini na opušten način izražava pomoću usana koje se spoje i pomalo ispuče, [mm], kao što je to u primjeru (13).

(13) mm  
MAN FISH (continuous)

*'The man was fishing with relaxation and enjoyment.'*

(ASL; Lidell, 1980; prema Pfau i Quer, 2010)

Na sintaktičkoj razini nemanulane oznake vrše brojne funkcije, a jedna od tih funkcija je i izražavanje negacije, što je jedna od najistraživanijih tema u znakovnim jezicima. Dosadašnja istraživanja pokazuju da znakovni jezici imaju na raspolaganju dva načina izražavanja negacije rečenice: manualni i nemanulani. No ipak, postoje suptilne razlike između znakovnih jezika kad je riječ o negaciji. U ASL, u prisustvu manualnog znaka *NOT*, nemanulana oznaka njihanje glave (eng. *headshake - hs*) može biti kooartikulirana sa znakom *NOT* ili se može nadovezati na cijelu glagolsku frazu. U slučaju izostavljanja manualnog znaka ona se obavezno proteže kroz cijelu glagolsku frazu. U HZJ glavni znak za negiranje rečenice je manualni znak NE, popraćen nemanulnom oznakom njihanje glave [hs]. Manualni znak NE realizira se kroz ponavljajuće brze pokrete glave lijevo-desno (Hrastinski, I. 2010).

Iako mnogi znakovni jezici preferiraju nemanulanu negaciju, u nekim znakovnim jezicima negacija rečenice samim odmahivanjem glave nije moguća, kao što je slučaj u hongkonškom znakovnom jeziku (Hong Kong Sign Language – HKSL). Uzevši u obzir ove razlike, kada je

riječ o negaciji, znakovni jezici dijele se na manualno dominantne, tj. one koji preferiraju manualni znak za negaciju, i nemanualno dominantne, koji preferiraju nemanulane oznake za negaciju (Pfau i Quer, 2010).

Još jedna bitna sintaktička konstrukcija je postavljanje pitanja, koje je u znakovnim jezicima praćeno izraženim nemanualnim oznakama obrva (Zeshan, 2004; prema Pfau i Quer, 2010). Tipičan obrazac je da se kod tzv. da/ne pitanja obrve podignu, a glava i ramena se u velikom broju slučajeva pomiču prema naprijed. Također, kod da/ne pitanja nemanualna oznaka proteže se kroz cijelu rečenicu, što je vidljivo u primjeru (14) gdje su podignute obrve (*eng. raised eyebrows -re*) prisutne kroz cijeli iskaz. Budući da se red riječi ne mijenja, nemanualna oznaka je skoro uvijek i jedini indikator da se uistinu radi o pitanju (Pfau i Quer, 2010).

(14) re  
ŽENA ZABORAVITI TORBICA

*'Did the woman forget the purse?'*

(ASL; Lidell, 1980; prema Pfau i Quer, 2010)

Suprotno tome, u većini znakovnih jezika pitanja s upitnim zamjenicama popraćena su spuštenim obrvama, često u kombinaciji s laganim nagnjanjem glave unazad. Primjer (15) iz talijanskog znakovnog jezika (*Lingua dei segni italiana - LIS*) pokazuje kako se nemanualna oznaka spuštene obrve (*eng. lowered eyebrows -le*) proteže kroz cijelu rečenicu dok se kod ASL, kao što je naznačeno u primjeru (16) nemanulana oznaka [le] može naći isključivo na upitnoj zamjenici, ali samo kada se ona pojavljuju u finalnoj poziciji u rečenici (Pfau i Quer, 2010).

(15) le  
TOMORROW HOUSE BUY WHO

*'Who will buy a house tomorrow?'*

(LIS; Geraci, 2005; prema Pfau i Quer, 2010)

(16) TEACHER LIPREAD YESTERDAY WHO \_\_\_\_\_le

*'Who did the teacher lipread yesterday?'*

(ASL; Neidle et al., 2000 ; prema; Pfau i Quer, 2010)

## 2. Problem i cilj istraživanja

Prema lingvističkoj teoriji i pregledom istraživanja kako u govornim tako i u znakovnim jezicima, jasno je vidljivo kako je modalnost nezaobilazan pojam u jezičnoj teoriji i upotrebi. Modalnost se odnosi na način činjenja neke radnje, a povezana je sa govornikovim stavom, znanjem i mišljenjem.

Polazište ovog rada je tzv. *bodily-mapping* hipoteza (Bross i Hole, 2017). Ova hipoteza razlikuje više i niže sintaktičke kategorije, te pretpostavlja da se više sintaktičke kategorije u znakovnim jezicima izražavaju višim dijelovima tijela, tj. nemanualno (paralelno uz manualne znakove). U više dijelove tijela ubrajaju se pokreti glave, očiju te obrva. Niže sintaktičke kategorije izražavaju se nižim dijelovima tijela, tj. manualno, što uključuje pokrete ruku. To bi značilo da se više kategorije, npr. govorni čin ili u ovom slučaju epistemička modalnost u znakovnim jezicima, izražavaju putem navedenih viših dijelova tijela koji imaju dominantnu sintaktičku ulogu u donosu na manualne znakove, dok se niže kategorije kao što je npr. deontička modalnost izražavaju isključivo manualno. Također, u hipotezi se navodi kako se modalne kategorije razlikuju po načinu izražavanja. Bross i Hole (2017) ističu kako se više kategorije izražavaju putem strategije slojevanja (*eng. layering*), a niže putem ulančavanja (*eng. concatenation*). Slojevanje podrazumijeva istodobnu proizvodnju elemenata koji nose značenje, tj. istodobnost nemanulanih oznaka i manualnih znakova, a ulančavanje podrazumijeva sekvencijalnu proizvodnju značenjskih elemenata, što se uglavnom odnosi na modalne glagole, koji se mogu znakovati ispred ili iza glagolske fraze.

Dosad se u HZJ nije istraživala modalnost. Cilj istraživanja je opisati kojim jezičnim sredstvima se izražava modalnosti u HZJ, te će se u skladu s postavljenim ciljem testirati *bodily-mapping* hipoteza za HZJ. Također, cilj je ovog rada usporediti izražavanje modalnosti u HZJ i DGS, te utvrditi njihove sličnosti i razlike.



U skladu s Brossovom i Holeovom hipotezom (2017), u ovom istraživanju postavljene su sljedeće hipoteze :

H1: U HZJ više funkcije modalnosti (epistemička i aletička) izražavaju se manualno i nemanualno, putem strategije slojevanja na višim dijelovima tijela (glava i obrve) uz pokrete ruku

H2: U HZJ niže funkcije modalnosti (deontička, volicijska, dinamička modalnost) izražavaju se manualno, putem strategije ulančavanja na nižim dijelovima tijela (ruke)

### **3. Metodologija istraživanja**

#### **3.1. Sudionici istraživanja**

U ovom istraživanju sudjelovala odrasla čujuća osoba, CODA (čujuće dijete gluhih roditelja), u daljnjem tekstu znakovateljica. Znakovateljica je izvorni i fluentni znakovatelj HZJ koja je dala svoju dozvolu za korištenje video materijala u svrhu izrade ovog diplomskog rada. Također, znakovateljici je engleski jezik strani jezik.

#### **3.2. Materijali i način prikupljanja podatka**

Za potrebe ovog istraživanja analiziran je video u trajanju od oko 1 sat i 7 minuta i sastoji se od 151 rečenice stimulusa na engleskom jeziku, te 191 rečenice znakovane u duhu HZJ. Proizvedene rečenice odgovor su na zadane rečenice na engleskom jeziku (stimulus), koje su kreirane za potrebe istraživanja modalnosti u njemačkom znakovnom jeziku (Bross i Hole, 2017). Ispitivačica, izvorni govornik engleskog jezika, čitala je navedene rečenice na engleskom jeziku koje su bile unaprijed pripremljene i prikazane u PowerPoint prezentaciji. Znakovateljica je rečenice znakovala na HZJ, te se znakovanje sastojalo od izravnog prijevoda s engleskog jezika na HZJ, a u nekim je slučajevima znakovateljica bila upućena u kontekst, te se od nje tražilo da znakuje rezultat neke radnje.

#### **3.3. Obrada podataka**

Video materijali analizirani su u programu ELAN. ELAN je program napravljen specifično u svrhu analiziranja znakovanih jezika. Rečenice iz video materijala bile su analizirane u 6 koraka. Prvi korak sastojao se od označavanja rečenica stimulusa, gdje su navedene sve rečenice na engleskom jeziku koje je ispitivačica čitala (n=151). Drugi korak bio je transkribirati znakovanje na HZJ, te je za svaki proizvedeni znak zapisana riječ koja mu odgovara u hrvatskom jeziku. Treći korak uključivao je označavanje nemanualnih oznaka, koje su označene kraticama na

engleskom jeziku, npr. za zatvorene oči – *eyes closed* [ec]. Četvrti korak sastojao se od označavanja vrste modalnosti za svaki iskaz znakovan na HZJ. Vrste modalnosti koje su u ovom video materijalu bile analizirane su epistemička, aletička, deontička, volicijska i dinamička modalnost. Peti korak sastojao se od određivanja jezičnih sredstva kojima se izražava modalnost. To su u ovom slučaju bila manualna (znakovi) i nemanualna (nemanualne oznake) jezična sredstva. Posljednji korak odnosio se na deskriptivnu analizu rečenica koje izražavanju modalnost.

## 4. Rezultati i rasprava

U prikupljenom video materijalu od ukupno od ukupno 151 rečenice stimulusa i 191 znakovanih iskaza na HZJ, za potrebe ovog istraživanja izdvojeno je 60 rečenice modalnih kategorija. Vrsta modalnosti znakovana u rečenicama određena je prema općem lingvističkom znanju o modalnosti, budući da je stimulus bio na engleskom jeziku, te su rečenice bile specifično konstruirane kako bi potakle znakovatelja na znakovanje modalnih rečenica. U nekim slučajevima znakovateljica je proizvela modalnost različitu od očekivane, te se ta modalnost analizirala u skladu sa znakovanim iskazom, bazirajući se na komentarima i objašnjenjima znakovateljice.

U Tablici 1. prikazane su frekvencije analiziranih rečenica prema vrsti modalnosti. Kao što je vidljivo iz tablice, najviše je bilo rečenica koje izražavaju volicijsku modalnost, potom slijede epistemička i denotička modalnost. Aletička i dinamička modalnost pojavile su se u znatno manjem broju.

**Tablica 1.** Broj analiziranih rečenica po modalnostima

<b>VRSTA MODALNOSTI</b>	<b>BROJ ANALIZIRANIH REČENICA</b>
<b>VOLICIJSKA</b>	<b>21</b>
<b>EPISTEMIČKA</b>	<b>16</b>
<b>DEONTIČKA</b>	<b>14</b>
<b>DINAMIČKA</b>	<b>5</b>
<b>ALETIČKA</b>	<b>4</b>

n=60

U sljedećim poglavljima svaka vrsta modalnosti bit će raspravljana kroz primjere, vodeći se načelom viših i nižih sintaktičkih kategorija, a ne prema načelu frekvencije pojavnosti određene kategorije u analiziranom video materijalu. U okviru viših sintaktičkih kategorija bit će opisane epistemička i aletička modalnost, dok će u okviru nižih sintaktičkih kategorija biti opisane

deontička, volicijska i dinamička modalnost. Također, dobiveni rezultati usporedit će se s rezultatima istraživanja modalnosti u DGS.

#### 4.1. Više sintaktičke kategorije

U više sintaktičke kategorije ubrajaju se epistemička i aletička modalnost. Prema *bodily-mapping* hipotezi (Bross i Hole, 2017) više sintaktičke modalne kategorije izražavaju se slojevanjem (*eng. layering*), što podrazumijeva istodobnu proizvodnju manualnih znakova i nemanualnih oznaka, a koje nose gramatičko značenje.

##### 4.1.1. Epistemička modalnost

Epistemičkom modalnosti izražavaju se nečija znanja i vjerovanja. Broj rečenica koje izražavaju epistemičku modalnost bio je 16. Budući kako se epistemička modalnost u HZJ može izraziti na više načina, za svaki način opisan je po jedan ili više primjera u kojem je prikazano relevantna manualno jezično sredstvo zajedno sa pripadajućim nemanualnim oznakama. Manualna jezična sredstva korištena u svrhu izražavanje epistemičkoj modalnosti prikazana su u Tablici 2.

**Tablica 2.** Pojavnost manualnih jezičnih sredstava za označavanje epistemičke modalnosti

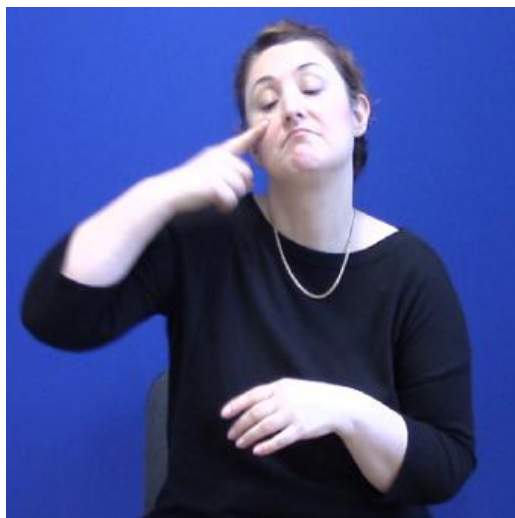
MANUALNA JEZIČNA SREDSTVA	BROJ REČENICA
MOŽDA	8
ČINITI-SE, SIGURNO	4
MISLITI	2
ČINITI-SE	1
SIGURNO	1
n=16	

hn  
bf

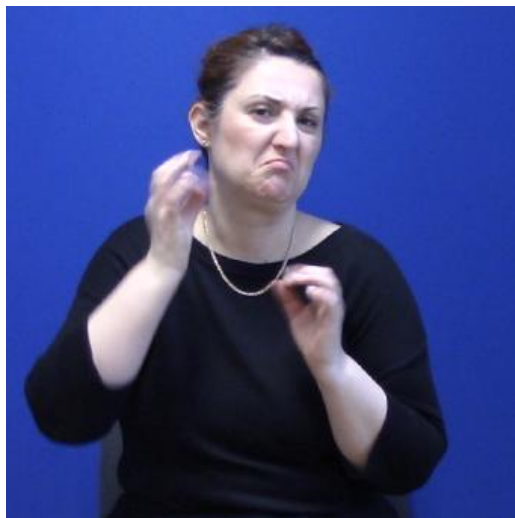
(17) IX-TAMO IMATI SVIJETLO IX-TAMO, ČINITI-SE P-Petar IX-ON SIGURNO KUĆA IX-TAMO

' Svijetlo je upaljeno, Petar mora da je kod kuće.'

Kao što možemo vidjeti u primjeru (17), u svrhu izražavanja epistemičke potrebe (*eng. epistemic necessity*), korišteni su znakovi ČINITI-SE, Slika 4 i SIGURNO, Slika 5. Ova dva znaka, kao što je vidljivo u Tablici 2. češće dolaze zajedno kao sintagma, pri čemu znak ČINITI-SE uvijek prethodi znaku SIGURNO. Premda je u primjeru (17) između ovih znakova umetnut dio rečenice, zadržan je isti obrazac. Također, dio rečenice koji zahvaća znakove ČINITI-SE i SIGURNO, označen je nemanualno mrštenjem obrva (*eng. furrowed brow - fb*) i kimanjem glave (*eng. head nod - hn*). Nemanualna oznaka namrštene obrve započinje uz znak ČINITI-SE te traje do kraja iskaza, dok kimanje glavom započinje simultano uz znak SIGURNO, te također traje do kraja iskaza. Iznimke od ovog primjera su također naznačene u Tablici 2. koji premda u izoliranim slučajevima također izražavaju epistemičku potrebu. Ovi primjeri sadržavaju znakove ČINITI-SE i SIGURNO, ali se oni u ovom slučaju javljaju samostalno. Bitno je istaknuti da se nemanualne oznake navedene za primjer (17) također javljaju i u primjerima kada se ČINITI-SE ili SIGURNO koriste izolirano.



**Slika 4.** ČINITI-SE

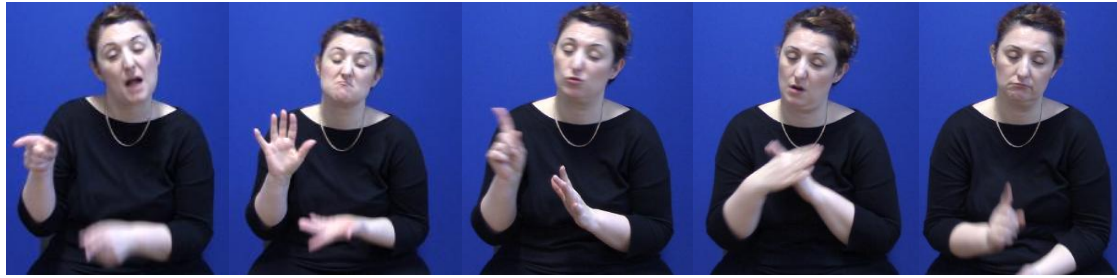


**Slika 5. SIGURNO**

Nadalje, epistemička modalnost izražena je pomoću čestice MOŽDA, koja je prikazana na Slici 7. Iz Tablice 2. vidimo kako se znak MOŽDA pojavio u 8 primjera koji izražavaju epistemičku mogućnost (*eng. epistemic possibility*). U primjerima (18) i (19) jasno je vidljivo kako se uz manualni znak MOŽDA javljaju i različite nemanualne oznake, kao što su zatvorene oči (*eng. eyes closed - ec*), nagnjanje glave [ht] i odmahivanje glavom (*eng. headshake - hs*).

\_\_\_\_\_ hs  
 \_\_\_\_\_ ht  
 \_\_\_\_\_ ec  
 (18) P-Paula IX-ONA **MOŽDA** NE IĆI-VANI NE

*'Paula možda neće ići vani.'*



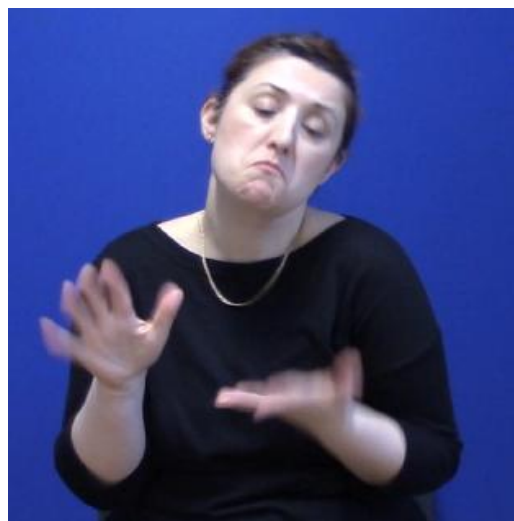
(P-Paula) IX-ONA MOŽDA NE IĆI-VANI NE

**Slika 6.** 'Paula možda neće ići van.'

U primjeru (18), Slika 6., uz znak MOŽDA javljaju se nemanualne oznake zatvorene oči [ec] odmahivanje glavom [hs] i nagnjanje glave [ht]. U primjeru (19) nemanualna oznaka zatvorene oči [ec] ponovno je prisutna uz kimanje glavom [hn], ali bez leksičkog znaka MOŽDA. Ipak, MOŽDA je izražen nemanualno, izgovorom (*eng.* „*mouthing*“) riječi „možda“. Hermann (2013), prema Bross i Hole (2017), pretpostavlja kako intenzitet i brzina kimanja glave može indicirati razinu sigurnosti znakovatelja u neku izjavu. Iz analiziranih podataka vidljivo je kako u HZJ također postoji uporište za potvrdu ove pretpostavke, ali za to su potrebna dodatna istraživanja.

(19) IX-ON „možda“ DANAS DOĆI

*'On će možda doći danas.'*



**Slika 7.** MOŽDA



Još jedan od načina izražavanja epistemičke modalnosti je pomoću glagola MISLITI, koji prema svome značenju jasno ukazuje na govornikovo osobno mišljenje ili uvjerenje, što možemo vidjeti u sljedećem primjeru:

\_\_\_\_\_ ec  
\_\_\_\_\_ hs

(20) MISLITI P-Paula DANAS NE DOĆI POSAO

*'Mislim da Paula danas ne radi.'*

U primjeru (20) glagol MISLITI javlja se u iskazu zajedno s nemanualnim oznakama zatvorene oči [ec] i odmahivanje glavom [hs]. Kao što se vidi iz primjera, nemanualna oznaka [hs] javlja se simultano sa znakom DANAS i traje do kraja iskaza, dok se [ec] javlja na znaku DOĆI, te također traje do kraja iskaza. Ovdje je bitno navesti kako je ispitivačica od znakovateljice izričito tražila da ovu rečenicu proizvede isključivo putem nemanualnih oznaka, no znakovateljica je ipak znakovala glagol MISLITI uz nemanualne oznake kako je naznačeno u primjeru.

Suprotno ranije navedenim primjerima, u primjeru (21) MOŽDA se koristi bez specifičnih nemanualnih oznaka (zatvorene oči, naginjanje glave, kimanje glavom itd.). Što se tiče ove iznimke, potrebna su daljnja istraživanja. Jedina razlika između ovog primjera i ostalih primjera, onih navedenih u tekstu i ostalih analiziranih primjera, je ta da se u zadanoj rečenici stimulusa na engleskom jeziku pojavio „*perhaps*“, a ne „*maybe*“, kao što je to slučaj u ostalim rečenicama. Iako su u engleskom jeziku „*perhaps*“ i „*maybe*“ istoznačnice, postoji mogućnost pogrešnog shvaćanja konteksta od strane znakovateljice.

(21) P-Paul **MOŽDA** NE RADITI NE

*'Možda Paul danas ne radi.'*

Iz navedenih primjera može se zaključiti kako su epistemička potreba i epistemička mogućnost u HZJ uglavnom izražene manualno, ali zajedno s nemanualnim oznakama koje uključuju obrve, oči i pokrete glavom. Iz ove analize proizlazi kako u HZJ nije učestalo iskazivanje epistemičke

modalnosti isključivo putem nemanualnih oznaka, bez manualnih znakova, kao što su npr. ČINITI-SE, SIGURNO, MOŽDA i MISLITI. Dakle, u HZJ epistemička modalnost izražava se slojevanjem, tj. istodobnom produkcijom manualnih i nemanualnih oznaka. Također, nemanualne oznake se protežu kroz cijeli ili veći dio iskaza, tj. ne nalaze se samo na jednom znaku. Duže trajanje nemanualnih oznaka upućuje na to da one u ovom slučaju imaju sintaktičku ulogu. Sve navedeno u skladu je s Brossovom i Holeovom hipotezom (2017) u kojoj se navodi kako su više sintaktičke modalne kategorije izražene putem slojevanja manualnih i nemanualnih elemenata gdje se nemanualne oznake tiču viših dijelova tijela. Što se tiče Brossovog i Holeovog zapažanja za DGS i epistemičku modalnost, koja glasi da se epistemičko tumačenje može dobiti isključivo putem nemanualnih oznaka, čini se da u HZJ to nije slučaj. Naprotiv, u HZJ, slično kao i u TID ( Karabuklu et al., 2018), epistemička modalnost zahtijeva istodobnu proizvodnju nemanualnih oznaka zajedno s manualnim znakovima.

#### 4.1.2. Aletička modalnost

Cinque (1999) svrstava aletičku modalnost ispod glagolskog vremena, a njome se izražava logička nužnost. U njemačkom znakovnom jeziku (DGS) aletička modalnost izražava se slojevanjem, služeći se istim nemanualnim oznakama i manualnim znakovima kao i epistemička modalnost (Bross, 2018). U HZJ je slučaj ponešto drugačiji, što je vidljivo iz sljedećih primjera:

(22) 2 PLUS 2  $\frac{\text{hn}}{\text{MORATI}}$  4 XXX

*'2 plus 2 mora biti 4.'*

(23) 2 PLUS 2 4  $\frac{\text{hn, eg}}$

*'2 plus 2 mora biti 4.'*

U primjerima (22) i (23), zadana rečenica bila je ista, no znakovateljica je proizvela dvije različite rečenice. U (22) znakovateljica je koristila manualni znak, tj. modalni glagol MORATI zajedno s nemanualnom oznakom kimanje glavom [hn], dok je u (23) manualni znak izostavljen,

ali su korištene nemanualne oznake kimanje glavom [hn] i smijer pogleda (*eng. eye gaze - eg*). Čini se kako su nemanualne oznake jačeg intenziteta, tj. izraženije, kada se pojavljuju bez manualnog znaka, što je u skladu s Brossovim i Holeovim (2017) zapažanjima u DGS. Iz analiziranih primjera vidljivo je kako se glagol MORATI nikada ne javlja sam, tj. bez nemanualnih oznaka, dok se nemanualne oznake mogu javiti samostalno bez promjene značenja iskaza, što je vidljivo iz navedenih primjera. Također, kao što je pretpostavljeno, korištene nemanualne oznake tiču se višeg dijela tijela, tj. lica i glave, što je svojstveno višoj sintaktičkoj kategoriji.

Iz navedenog možemo zaključiti da se epistemička i aletička modalnost u HZJ znatno razlikuju. Kod aletičke modalnosti u HZJ javlja se glagol MORATI, dok kod epistemičke to nije slučaj. Jedina nemanualna oznaka koja je zajednička i epistemičkoj i aletičkoj modalnosti jest kimanje glavom [hn]. Suprotno ovome, prema Bross (2018), u DGS su i manualni znakovi i nemanualne oznake u epistemičkoj i aletičkoj modalnosti identični. Iako ove dvije modalnosti u HZJ imaju vidljive razlike, obe se izražavaju slojevanjem, što podrazumijeva istodobnost produkcije manualnih i nemanualnih komponenti, koje zajedno nose modalno značenje.

## 4.2. Niže sintaktičke kategorije

U nastavku će biti riječ o nižim sintaktičkim modalnim kategorijama (deontička modalnost, volicija i dinamička modalnost). Ove kategorije izražavaju se ulančavanjem (*eng. concatenation*), što znači da svoje značenje ne izražavaju slojevanjem kao više kategorije već nizanjem elemenata kojima se izražava modalnost, npr. modalnim glagolima, što je opisano u Brossovim i Holeovom radu (2017). Tako, ovisno o vrsti modalnosti ulančavanje može biti smjera lijevo-desno ili desno-lijevo. Smijer označava položaj modalnog glagola u odnosu na glagolsku frazu.

### 4.2.1. Deontička modalnost

Deontička modalnost odnosi se na radnje koje se izvode pod nekom prisilom ili obavezom, a sastoji se od deontičke nužnosti i mogućnosti. Broj rečenica koje izražavaju deontičku modalnost

bio je 14. Budući kako se deontička modalnost u HZJ može izraziti putem više manualnih jezičnih sredstava, za svako jezično sredstvo opisan je po jedan ili više primjera u kojem je ono prikazano. Jezično nemanualno sredstvo, ugl. je bio modalni glagol. Manualna jezična sredstva korištena u svrhu izražavanja deontičke modalnosti prikazane su u Tablici 3.

**Tablica 3.** Pojavnost manualnih jezičnih sredstava za označavanje deontičke modalnosti

MANUALNA JEZIČNA SREDSTVA	BROJ REČENICA
MORATI	9
MOĆI	3
DOPUSTITI	2
n=14	

(24) P-Paul POSS-NJEGOV RODITELJI IX-ONI STROG <sup>fb</sup>MORATI KUĆA VRATITI-SE 8 KRAJ

*'Paulovi roditelji su strogi. On mora biti kod kuće do 8 sati.'*

U primjeru (24) modalni glagol MORATI koristi se za izražavanje deontičke potrebe (*eng. deontic necessity*) MORATI je znakovan prije glagolske fraze koja se odnosi na VRATITI-SE, što znači da je u ovom primjeru prisutno ulančavanje u smijeru lijevo-desno. Također, nemanualna oznaka namrštene obrve [fb] javlja se samo na znaku MORATI, tj. ne traje kroz veći dio iskaza. Iz ovoga se može zaključiti kako nemanualna oznaka u ovom primjeru nije nužna za deontičko tumačenje iskaza, dok u slučaju izostavljanja MORATI, deontičko tumačenje ne bi bilo moguće.

(25) GLUH OSOBA IĆI/DOĆI URED IX-ON MOĆI POZVATI POMOĆ PREVODITI

*'Kada ide u administrativni ured, gluha osoba ima mogućnost dobiti pratnju prevoditelja.'*

U primjeru (25) modalni glagol MOĆI koristi se za izražavanje deontičke mogućnosti (*eng. deontic possibility*). Nemanualne oznake nisu prisutne, a modalni glagol ponovno se nalazi prije glagolske fraze. U ovom primjeru također je prisutno ulančavanje lijevo-desno. Premda se u primjeru (24) javila nemanualna oznaka [fb], u ovom primjeru ona potpuno izostaje. Iz primjera (24) i (25) se može zaključiti kako nemanualne oznake nisu nužne za deontičko tumačenje iskaza, te da kod deontičke modalnosti manualna jezična sredstva imaju primarnu ulogu deontičkih oznaka.

(26) P-Paul IX-ON PLIVATI **MOĆI**

*'Paul zna plivati.'*

U primjeru (26) modalni glagol MOĆI nalazi se iza glagolske fraze, ali tada je značenje različito od pretpostavljenog. Također, u ovom primjeru se ne javljaju nikakve nemanualne oznake slično kao i u primjeru (25). Do ovih iskaza ispitivačica je došla zbog nesporazuma oko prijevoda s engleskog jezika. U namjeri da dobije iskaz koji označava dinamičku modalnost ispitivačica je proizvela rečenicu „*Paul can swim*“, ali znakovateljica je prema ovoj rečenici znakovala iskaz deontičke modalnosti, budući da je deontički modalni glagol u HZJ ZNATI, a ne MOĆI. U primjeru (26), prema komentarima znakovateljice, finalna pozicija glagola MOĆI ukazuje na to da je značenje rečenice različito od očekivanog. Npr. ako mislimo da Paul neće moći plivati jer ga nešto u tome spriječava, ali na poslijetku on ipak može plivati, takva rečenica bila bi znakovana kao u primjeru (12). Iako je znakovateljica objasnila svoj iskaz, tj. navela je da je značenje različito od očekivanog, iz iskaza ipak nije jasno da li subjekt rečenice sada može plivati jer mu je netko dopustio, npr. „*Paul je bio u kazni, ali sada može ići plivati*“, ili mu je to dopustilo njegovo unutarnje stanje, npr. „*Paul je bio bolestan, ali sada može plivati*“.

(27) P-Paul IX-ON <sup>ec</sup>**DOPUSTITI MAGIJA DOPUSTITI**

*'Paulu je dopušteno baviti se magijom.'*

U primjeru (27) deontička modalnost izražena je pomoći glagola DOPUSTITI. Glagol se u rečenici javlja dva puta, kako je i naznačeno u primjeru. Također, nemanualna oznaka zatvorene oči [ec] proteže se kroz veći dio iskaza što nije svojstveno nižoj sintaktičkoj kategoriji. Ovaj primjer odstupa od ostalih navedenih primjera, te upravo radi toga, uloga glagola DOPUSTITI u deontičkoj modalnosti zahtijeva daljnja istraživanja.

Deontička modalnost, koja podrazumijeva i deontičku nužnost i mogućnost, u HZJ izražava se putem ulančavanja koje ima smijer lijevo-desno, tj. modalni glagol se javlja prije glagolske fraze. U slučaju smijera lijevo-desno, značenje kod deontičke modalnosti je neobilježeno. No, ipak u nekim primjerima javlja se ulančavanje obrnutog smijera (desno-lijevo), tj. modalni glagol nalazi se na kraju iskaza. Prema komentarima znakovateljice u ovakvim primjerima značenje nije uobičajeno. Nemanualne oznake u deontičkoj modalnosti prisutne su u nekim primjerima, ali one ne traju tijekom cijelog iskaza već su sadržane samo na jednom znaku. Također, kod deontičke modalnosti nemanualne oznake često i izostaju. Iz navedenog očito je kako nemanualne oznake kod deontičke modalnosti ne igraju ključnu ulogu, te da su primarna jezična sredstva izražavanja deontičnosti u HZJ modalni glagoli. U DGS deontička modalnost izražava se putem ulančavanja u smijeru lijevo-desno, ali i desno-lijevo. To zapravo znači da se u DGS modalna oznaka (ugl. modalni glagol) može pojaviti ispred i iza glagolske fraze. Također, u DGS deontička modalnost je izražena isključivo putem manualnih znakova (Bross i Hole, 2017), što je isti slučaj kao i u HZJ.

Što se tiče usporedbe epistemičke i deontičke modalnosti koja je često pristuna u literaturi, kako bi što jasnije pokazali razliku između ove dvije modalnosti u HZJ, naveden je primjer u (28). U ovom primjeru znakovateljica je bio upućena u kontekst koji je glasio „*Ronnie nije u svom uredu, ali sada je njeno radno vrijeme*“ (eng. „*Ronnie is not in her office, but it is her office hour*“), a sam stimulus je bio (eng. „*Ronnie must be in her office*“) koji se na hrvatski može prevesti dvojako. Prvi, epistemički prijevod bio bi „*Ronnie mora da je u svome uredu*“, a drugi, deontički prijevod glasi „*Ronnie mora biti u svom uredu*“.

fb

(28) RONNIE **MORATI** IX-TAMO SOBA XXX

'Ronnie mora biti u svom uredu.'

U ovoj rečenici znakovateljica uz pomoć navedenog konteksta iskazuje deontičko tumačenje rabeći znak MORATI zajedno s nemanualnom oznakom namrštene obrve (*eng. brow furrowed-fb*). Nemanualna oznaka se ne proteže kroz cijelu rečenicu, već je pristuna samo tijekom znaka MORATI. Nadalje, znak MORATI nije dopušten u epistemičkoj modalnosti, te epistemičko tumačenje ove rečenice nikako nije moguće u ovom slučaju. Sličan primjer ovome bio je primjer (17) gdje vidimo da se nemanualne oznake (podignute obrve i kimanje glavom) obavezno protežu kroz većinu iskaza, zajedno s znakovima ČINITI-SE i SIGURNO, te je u ovom slučaju tumačenje epistemičko, tj. „*Peter mora da je kod kuće*“, a ne „*Peter mora biti kod kuće!*“. Nadalje, u DGS rečenica iz primjera (17) ima epistemičko tumačenje i u slučaju izostavljanja modalnog glagola, tj. samo uz korištenje nemanualnih oznaka (Bross i Hole, 2017). U suprotnom, deontičko tumačenje ove rečenice u DGS zahtjeva korištenje modalnog glagola MORATI (DGS - *MUSS*), uz nemanualnu oznaku namrštene obrve na samom glagolu., što je sličan slučaj kao i u HZJ.

#### 4.2.2. Volicijska modalnost

Cinque (1999) smiješta volicijsku modalnost između epistemičke i deontičke, a po definiciji njome se izražavaju nečije želje. U analiziranim rečenicama, 21 rečenica se odnosila na volicijsku modalnosti, te je iz rezultata jasno vidljivo kako je u HZJ glavni volicijski modal glagol ŽELJETI, koji je prikazan na Slici 8.

(29) M-Marta IX-ONA **ŽELJETI** UČITI HZJ

*'Marta želi učiti HZJ.'*

(30) a. P-Paul IX-ON <sup>ec</sup>**ŽELJETI** UČITI HZJ

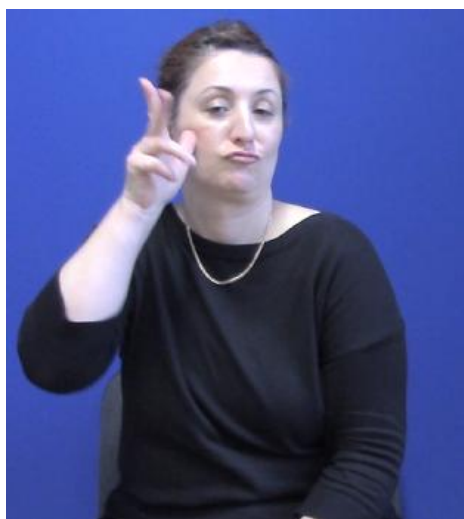
*'Paul želi učiti HZJ.'*

b. P-Paul IX-ON UČITI ZNAKOVNI-JEZIK <sup>eu</sup>**ŽELJETI++**

*'Paul želi učiti znakovni jezik.'*

c. IX-ON **ŽELJETI** UČITI ZNAKOVNI-JEZIK **ŽELJETI++**

*'Paul želi učiti znakovni jezik.'*



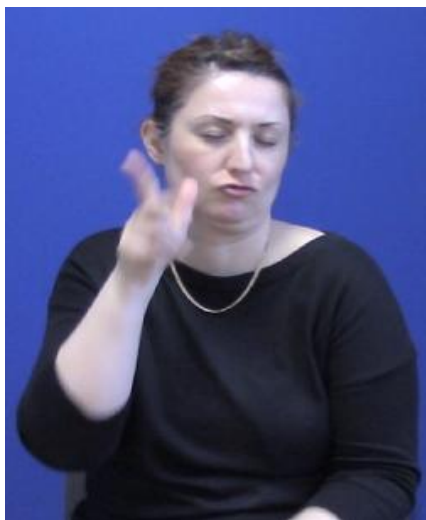
**Slika 8. ŽELJETI**

U HZJ nemanualne oznake za voliciju ne javljaju se sistematično uz modalne glagole, što je vidljivo iz primjera (29) i (30 a,b,c). U (29) nisu prisutne nikakve nemanualne oznake, dok u (30a) znakovateljica koristi nemanualnu oznaku zatvorene oči [ec] nakon ŽELJETI. U primjerima (30b) i (30c) glagol ŽELJETI je redupliciran na kraju iskaza, u (30b) s manualnom oznakom pogled gore, dok se u primjeru (30c) ne javlja nikakva nemanualna oznaka. Što se tiče manualnih oznaka, volicijska modalnost u HZJ izražava se ulančavanjem (lijevo-desno), kao što je vidljivo iz primjera (29) i (30a), tj. volicijska oznaka ŽELJETI pojavljuje se prije glagolske fraze. Iako je ovo slučaj u većini primjera, modalni glagol se može pojaviti i u drugim

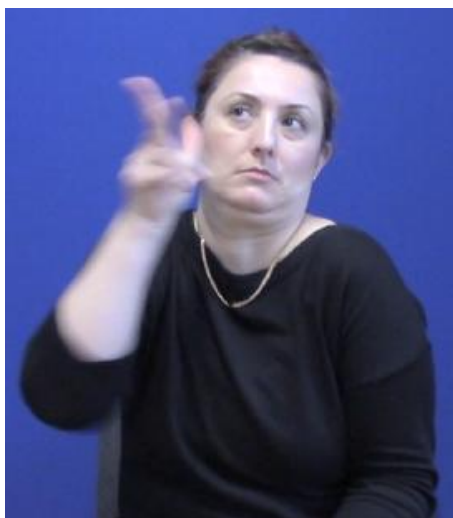


pozicijama u rečenici, što je vidljivo iz (30b) i (30c), ali tada je i značenje, kako navodi znakovateljica, različito od uobičajenog.

U primjeru (30b) ŽELJETI je znakovan na kraju rečenice zajedno s nemanualnom oznakom pogled gore (*eng. eyes up - eu*). Ovaj primjer ima značenje – „*Paul zaista želi učiti hrvatski znakovni jezik*“. Slično ovome, u (30c) ŽELJETI se ponavlja dva puta u rečenici, te je u finalnoj poziciji također redupliciran. Tumačenje (30c) bilo bi potvrđivanje nečijeg vjerovanja, kako navodi znakovateljica.



**Slika 9.** ŽELJETI



**SLIKA 10. ŽELJETI**

Uspoređujući DGS i HZJ možemo vidjeti kako su volicijska manualna jezična sredstva u DGS modalni glagoli *PLAN* i *WISH*, dok se u HZJ korisiti samo jedan glagol - ŽELJETI. Modalni glagoli *PLAN* i *WISH* sistematično pojavljuju prije glagolske fraze (lijevo-desno ulančavanje). Isto, modalne oznake nisu popraćene sintaktički bitnim nemanualnim oznakama (Bross i Hole, 2017). U HZJ prisutno je ulančavanje smijera lijevo-desno, u neobilježenim značenjima, te također, kao i u DGS, nemanualne oznake u volicijskoj modalnosti ne prate modalni glagol sistematično, kao što je vidljivo iz Slika 8., Slika 9., i Slika 10, te često i izostaju kao što je slučaj u primjerima (29) i (30c).

### 4.2.3. Dinamička modalnost

Dinamičkom modalnosti izražava se sposobnost. Ova modalnost u HZJ izražena je pomoću modalnog glagola ZNATI, što je vidljivo u primjerima (31a) i (31b).

(31) a. IX-ON **ZNATI** PLIVATI

'On zna plivati.'

b. IX-ON **ZNATI** PLIVATI **ZNATI**<sup>ec</sup>

'On zna plivati.'

U HZJ modalni glagol ZNATI nalazi se ispred glagolske fraze, što znači da HZJ za dinamičku modalnost koristi strategiju ulančavanja u smjeru lijevo-desno. ZNATI se također može pojaviti na kraju rečenice, kao što je u primjeru (31b) gdje znakovateljica iskazuje potvrdno značenje, tj obilježeno značenje. Najbliži prijevod ove rečenice bi bio „On *zaista* zna plivati“. Što se tiče nemanualnih oznaka, one u dinamičkoj modalnosti nisu obavezne, kao što se vidi u primjeru (31a), ali se ipak mogu javiti u nekim rečenicama, kao što je u primjeru (31b). Bitno je napomenuti kao se u primjeru (31b) nemanualna oznaka javlja u slučaju ponavljanja glagola na kraju iskaza, kada je i značenje drugačije od uobičajenog.

Uspoređujući dinamičku modalnost u HZJ i DGS, bitno je istaknuti kako se u DGS dinamička modalnost koristi ulančavanjem desno-lijevo (Bross i Hole, 2017), za razliku od HZJ koji koristi ulančavanje lijevo-desno, tj. modalni glagol ZNATI prethodi glavnom glagolu. U slučaju iznimke, u HZJ značenje rečenice nije uobičajeno već je često naglašeno, kako navodi znakovateljica. Također, u DGS i HZJ, nemanualne oznake kod dinamičke modalnosti nisu nužne za dobivanje značenja dinamičke modalnosti.

Hipoteze postavljene za ovo istraživanje temeljene su na spoznajama do kojih se došlo istraživanjima drugih znakovanih jezika, s posebnim naglaskom na DGS (Bross i Hole, 2017) . Prema rezultatima istraživanja postavljenu hipotezu (H1) koja glasi - *U HZJ više funkcije modalnosti (epistemička i aletička) izražavaju se manualno i nemanualno, putem strategije slojevanja na višim dijelovima tijela (glava i obrve) uz pokrete ruku* , možemo prihvatiti i za epistemičku i aletičku modalnost. Premda se prema rezultatima analize epistemička modalnost češće izražava slojevanjem nemanualnih oznaka s manualnim znakovima, dok se aletička modalnost češće izražava samo putem nemanualnih oznaka (iako se također može izraziti slojevanjem nemanualnih oznaka s manualnim znakovima), u obe modalnosti prisutna je strategija slojevanja. Druga hipoteza (H2) - *U HZJ niže funkcije modalnosti (deontička, volicijska, dinamička modalnost) izražavaju se manualno, putem strategije ulančavanja na nižim*

*dijelovima tijela (ruke)*, također je potvrđena. Sve tri navedene modalnosti, deontička, volicijska i dinamička modalnost, se prema rezultatima, izražavaju putem strategije ulančavanja.

## 5. Zaključak

Analizom dobivenih podataka možemo zaključiti da se epistemička i aletička modalnost (više sintaktičke kategorije), u HZJ izražavaju strategijom slojevanja, tj. da se izražavaju simultanom proizvodnjom manualnih znakova i nemanualnih oznaka koje se tiču glave i lica. Suprotno tome, deontička, volicijska i dinamička modalnost (niže sintaktičke kategorije) u HZJ izražavaju se strategijom ulančavanja, tj. modalne oznake kod ovih modalnosti izražavaju se pokretima ruku, tj. manualnim jezičnim sredstvima, bez relevantnih nemanualnih oznaka. Manualna jezična sredstva uglavnom se odnose na modalne glagole čiji položaj može biti ispred ili iza glagolske fraze.

Doprinos ovog istraživanja doprinos je lingvistici HZJ i opisu njegove složene gramatike. Budući da je lingvistika HZJ još uvijek mlada disciplina, svako istraživanje znatno doprinosi njenom razvoju. Ovakvim istraživanjima također se doprinosi afirmaciji HZJ kao pravog prirodnog jezika. Istražujući HZJ, on zauzima svoje mjesto među drugim nacionalnim znakovnim jezicima u svijetu, pridonoseći međujezičnim usporedbama, a kojima je cilj ustanoviti opće zakonitosti i fenomene svih humanih jezika.

## 6. Popis literature

1. Bross, F. (2018): *The Clausal Syntax of German Sign Language*. Neobjavljena doktorska dizertacija. Stuttgart: Universität Stuttgart.
2. Bross, F., Hole, D. (2017). Scope-taking strategies and the order of clausal categories in German Sign Language. *Glossa: a journal of general linguistics*, 2 (1):76, 1-30.
3. Bybee, J., Perkins, R., Pagliuca, W. (1994). *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*. Chicago:University of Chicago Press.
4. Bybee, J., Fleischman, S. (1992). *Modality in Grammar and Discours*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
5. Chien-Hung, L., Jung-Hsing, C. (2011). Modality in Taiwan sign language. W. Nakamura (Ur.). *New Perspectives and in Role and Reference Grammar*. (246-256). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
6. Cinque, G. (1999). *Adverbs and functional heads. A cross-linguistic perspective*. Oxford: Oxford University Press.
7. De Haan, F. (2006). Typological approaches to modality. W. Frawley (Ur). *The expression of modality* (27-71). Berlin: Mouton de Gruyter.
8. Gisborne, N. (2007). Dynamic Modality. *Journal of theoretical Linguistics*, 4, 44-61.
9. Hole, D. (2015). A distributed syntax for evaluative 'only' sentences. *Zeitschrift für Sprachwissenschaft*, 34(1), 44-77.
10. Hrastinski, I. (2010). *Negative Structures in Croatian Sign Language (HZJ)*. Indiana: Purdue University.
11. Huddleston, R., Pullum, G. (2002): *The Cambridge Grammar of English*. Cambridge: Cambridge University Press.

12. Karabuklu, S., Bross, F., Wilbur, R.B., Hole, D. (2018). *Modal signs and scope relations in TID*. FEAST. Formal and Experimental Advances in Sign language Theory, 2018, Vol. 2, 82-92,
13. Nuyts, J. (2004). Modality: Overview and linguistic issues. W. Frawley (Ur.), *The expression of modality* (1-27). Berlin: Mouton de Gruyter.
14. Onno, C. (2006). Nonmanual Structures in Sign Language. *Encyclopedia of Language and Linguistic, Second Edition*, 8, 668-672.
15. Palmer, F.R. (1986): *Mood and Modality, 1st edition*. Cambridge: Cambridge University Press.
16. Pfau, R., Quer, J. (2010): Nonmanuals: Their grammatical and prosodic roles. D. Brentari (Ur.), *Sign Languages* (381-402). Cambridge: Cambridge University Press.
17. Portner, P. (2009). *Modality*. New York: Oxford University Press.
18. SIL Glossary of linguistic terms - <https://glossary.sil.org/> (pristupljeno 25.11.2019).
19. Tang, G. (2006). Questions and Negation in Hong Kong Sign Language. Zeshan U. (Ur.), *Interrogative and Negative Constructions in Sign Lanugage* (198-224). Nijmegen: Ishara Press.
20. Wilbur, R.B., Patschke C.G. (1998). Body Leans and the Marking of Contrast in American Sign Language. *Journal of Pragmatics*, 30, 275-303.